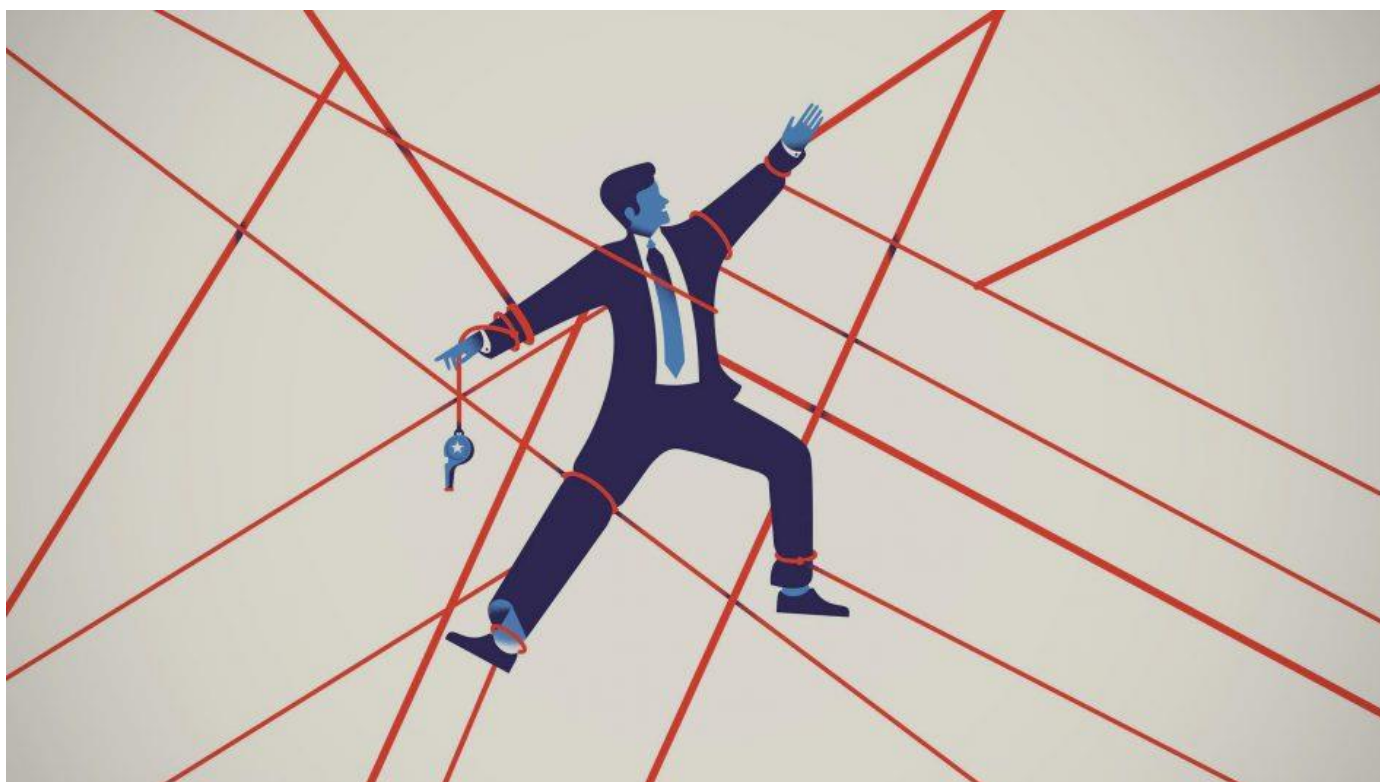

In dienst van de waarheid

Een vergelijkend onderzoek naar de berichtgeving over de handelingen van klokkenluiders in Nederlandse geschreven media in de jaren 1970-1999

Bachelorwerkstuk Geschiedenis – Faculteit der Letteren

Auteur: Willem Olaf Huberts

Studentnummer: s4366468

Datum: 15-01-2020

Begeleider: Dr. J. Gijsenbergh

Woordenaantal: 9800

Radboud Universiteit

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Hoofdstuk 1: Daniel Ellsberg	10
1.1 Presentatie	10
1.2 Framing	11
1.3 Argumentatie	13
1.4 Conclusie	15
Hoofdstuk 2: Edy Korthals Altes	17
2.1 Presentatie	18
2.2 Framing	18
2.3 Argumentatie	20
2.4 Conclusie	22
Hoofdstuk 3: Fred Spijkers	23
3.1 Presentatie	24
3.2 Framing	25
3.3 Argumentatie	26
3.4 Conclusie	28
Conclusie	29
Bibliografie	32
Primaire bronnen	35

Inleiding

‘Ook vanuit de maatschappelijke plicht die op eenieder rust om misstanden in de samenleving aan het licht te brengen, vloeit voort dat u hebt gehandeld zoals u had moeten doen.’ Met deze woorden liet toenmalig minister-president Jan-Peter Balkenende in 2004 aan klokkenluider Ad Bos weten dat hij niets voelde voor het verstrekken van een schadevergoeding voor geleden financiële schade. Het melden van een misstand vond hij een burgerplicht.¹

De financiële schade waarmee Bos te kampen kreeg rond de eeuwwisseling, kwamen voort uit zijn klokkenluidersacties. Door het vrijgeven van een schaduwboekhouding die hij als bouwondernemer ontving, werd een licht geschenen op fraude van grote omvang in de Nederlandse bouwsector. Ten gevolge werd een parlementaire enquête gestart, en Bos werd een persona *non grata* in de bouwsector. Waardering vanuit de regering bleef uit. Na meerdere rechtszaken blijft Bos berooid achter. Waar de maatschappelijke waardering voor Bos’ onthulling al groot was, werd deze versterkt na de publicatie van een artikel in de Volkskrant waaruit bleek dat Bos en zijn vrouw Joke in een camper woonden.²

Het luiden van de noodklok is nooit zonder gevolgen. Maatschappij, media, politiek en werkgever krijgen te maken met een onthulling van ondeugdelijke zaken door een (voormalig) medewerker. De waardering die wordt gegeven aan de handelingen van een klokkenluider zijn historisch gezien niet altijd positief. De bijval die Bos kreeg vanuit de maatschappij is het resultaat van een historische ontwikkeling waarbij de opvattingen over klokkenluiders veranderden. De omgang met klokkenluiders in een samenleving en de beeldvorming die ontstaat rond dit fenomeen raakt aan overkoepelende thema’s als transparantie, democratieopvattingen en politiek vertrouwen.

Tot op heden is er vanuit meerdere wetenschappelijke disciplines geschreven over politiek vertrouwen.³ Ook binnen de politieke historie zijn debatten gaande met betrekking tot politieke representatie en de rol van wantrouwen. De periode na de eeuwwisseling wordt gekenmerkt door historici die geschiedschrijving als aanpak willen herintroduceren binnen het politicologische veld van de politieke theorie.⁴ De notie dat de moderne democratie in een staat van crisis verkeert door de steeds groter wordende kloof tussen burger en politiek, zorgt voor een opleving in historisch onderzoek naar oorzaken hiervan.

Deze opleving komt mede door de roep om de toegevoegde waarde van wetenschappelijk historisch onderzoek voor de politicologie te erkennen. In de oratie van hoogleraar politieke

---

¹ ‘Kamer wil geld en bedankje voor klokkenluider Bos’, *de Volkskrant* (14 juni 2004).

² John Schoorl, ‘Klokkenluider eindigt in camper’, *de Volkskrant* (26 oktober 2007).

³ Sonja Zmerli en Tom van der Meer ed., *Handbook on Political Trust* (Northampton: Edward Elgar 2017); Eric M. Uslaner ed., *The Oxford Handbook of Social and Political Trust 1* (Oxford University Press 2017).

⁴ F. R. Ankersmit, *Political representation* (Stanford: Stanford University Press 2002).

geschiedenis Wim van Meurs wordt gepleit voor het lering trekken uit het onderscheid van de aanpak van politieke vraagstukken. De twee wetenschappelijke disciplines moeten niet slechts als verschillend worden gezien, maar tevens als aanvullend. Het minder rigide onderscheid tussen empirie en theorie bij de geschiedwetenschap is een welkome toevoeging. Daarnaast biedt de geschiedwetenschap de mogelijkheid om abstracte politicologische concepten te plaatsen in een politieke en maatschappelijke context, wat universele theorieën aanscherpt en verduidelijkt.⁵

Het in 2008 verschenen werk *Counter-democracy* van de Franse historicus Pierre Rosanvallon is een voorbeeld van de heropleving van politiek-historisch onderzoek. Hij poogt middels een historisch en theoretisch perspectief een analyse te geven van de manier waarop burgers hun wantrouwen uiten, en het belang hiervan voor het goed functionerende democratie. Hij pleit voor een herwaardering van gematigd politiek wantrouwen, een opvatting die gedeeld wordt door meerdere onderzoekers naar politiek wantrouwen.⁶ Rosanvallon schetst het ontstaan van een 'tegen-democratie', waarbij burgers buiten het uitbrengen van een stem een drietal pressiemiddelen hanteren om hun volksvertegenwoordigers verantwoordelijk te houden.⁷ Het eerste pressiemiddel is de constante controle op politici door burgers, mede door technologische ontwikkelingen. Ten tweede hebben burgers de mogelijkheid tot staken, waardoor controversiële hervormingen kunnen worden voorkomen. Als derde pressiemiddel onderscheidt Rosanvallon het veroordelen, waarbij burgers de mogelijkheid hebben om vertegenwoordigers voor de rechter te dagen.⁸

Counter-democracy is niet het enige werk dat probeert het spanningsveld tussen politieke actoren en haar burgers te vatten. In 2009 publiceert politicoloog John Keane *The Life and Death of Democracy*. In het werk munt Keane het begrip 'monitory democracy' (waakhond-democratie). Hoewel een harde definitie ontbreekt, karakteriseert Keane het begrip als zijnde een vorm van democratie in het tijdperk van enquêtes, focusgroepen, rapporten van experts en online petitie's. Hij stelt dat door deze mechanismen burgers van onderaf in toenemende mate de rol van waakhond kunnen uitoefenen.⁹ Keane ziet de waakhond-democratie als een verbrede definitie van door wie en hoe er geparticipeerd wordt in een moderne democratie.¹⁰

---

⁵ Wim van Meurs, *Never mind the gap : Comparison in political history* (2018) 6-8.

⁶ Tom van der Meer, *Niet de kiezer is gek* (Houten: Spectrum 2017); Noortje Marres, 'Beter productief wantrouwen dan misplaatst vertrouwen. Over de politieke verdiensten van media affaires', *Krisis* 4 (2003) 36–52.

⁷ Philippe C. Schmitter, Donatella della Porta en Mark E. Warren, 'Review: Democracy and Distrust: A Discussion of Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust', *Perspectives on Politics* 8 (2010) 887–895.

⁸ Pierre Rosanvallon, *Counter-democracy : politics in an age of distrust* (Cambridge: Cambridge University Press 2008).

⁹ John Keane, 'Monitory Democracy? The Secret History of Democracy since 1945', in: *The Secret History of Democracy* (London: Palgrave Macmillan UK 2011), 207; John Keane, *The life and death of democracy* (Londen: Simon & Schuster 2009), xxvii.

¹⁰ Ramón A. Feenstra, 'Democracy in the Age of New Media Galaxy', *Veritas* 57 (2012) 120.

Hoewel beiden de invloed van controlemechanismen onderschrijven, zijn er een aantal verschillen te bemerken. Waar Rosanvallon suggereert dat democratieën van begin af aan een dimensie van tegen-democratie bevatten en dat deze steeds sterker blijkt te worden in de naoorlogse periode, stelt Keane dat de waakhond-democratie pas opkomt na 1945. Een evenzo belangrijk verschil is de wijze waarop de auteurs hun versie van democratie conceptualiseren in relatie tot de media. Rosanvallon erkent dat binnen de tegen-democratie verschillende media gebruikt kunnen worden, maar hij ziet geen essentieel verband.¹¹ Keane daarentegen suggereert dat de opkomst van moderne (massa)media een doorslaggevende factor is in de opkomst van de waakhond-democratie.¹²

Keane's observatie valt te koppelen aan onderzoek naar zogeheten medialogica. Met medialogica wordt bedoeld dat politieke en maatschappelijke gebeurtenissen op zo'n manier worden gepresenteerd dat ze binnen de vormeisen en verteltechnieken van de journalistiek passen. De term heeft in de loop der jaren een negatieve connotatie gekregen. Journalisten zouden 'de waarheid verslaan' uit het oog verliezen, en slechts dat publiceren wat verkoopt, namelijk schandalen en sensatieverhalen. Dit kan een gevaar voor de democratie vormen, aangezien het cynisme en apathie in de hand zou werken.¹³

Burgers zijn zij afhankelijk van berichtgeving via televisie, kranten en het internet, aangezien primaire bronnen vaak niet beschikbaar zijn. Op deze wijze heeft de mediaberichtgeving invloed op politiek vertrouwen.¹⁴ Er is geen wetenschappelijke consensus die stelt dat mediaconsumptie leidt tot een hogere mate van politiek wantrouwen. Wel is duidelijk dat de nadruk van de academische literatuur zich op de eventuele negatieve effecten richt.¹⁵ Hieruit blijkt dat vooral wanneer de journalistiek de rol van waakhond serieus neemt en politieke schandalen groot uitmeet, politiek vertrouwen in het geding komt.¹⁶

Politieke schandalen volgen vaak na opzienbarende bekendmakingen. De handeling van klokkenluiden, waarbij een (voormalig) lid van een organisatie illegale of immorele praktijken naar

---

¹¹ Oliver Flügel-Martinsen e.a. ed., *Pierre Rosanvallon's Political Thought* (Bielefeld: Bielefeld University Press 2018) 184-185.

¹² Keane, *The life and death of democracy*, 736-747.

¹³ Jan Kleinnijenhuis e.a., 'Gevaren van medialogica voor de democratie?', in: Remieg Aerts en Peter de Goede ed., *Omstreden democratie* (Amsterdam: Uitgeverij Boom 2013) 112-116.

¹⁴ Kenneth Newton, 'Mass Media Effects: Mobilization or Media Malaise?', *British Journal of Political Science* 29 (1999) 577-599; Jan Kleinnijenhuis e.a., 'Gevaren van medialogica voor de democratie?', in: Remieg Aerts en Peter de Goede ed., *Omstreden democratie* (Amsterdam: Uitgeverij Boom 2013) 128-130.

¹⁵ James M. Avery, 'Videomalaise or Virtuous Circle?', *The International Journal of Press/Politics* 14 (2009) 410-433; Kenneth Newton, 'May the weak force be with you: The power of the mass media in modern politics', *European Journal of Political Research* 45 (2006) 209-234.

¹⁶ Noortje Marres, 'Beter productief wantrouwen dan misplaatst vertrouwen. Over de politieke verdiensten van media affaires', *Krisis* 4 (2003) 39-40; Mark Bovens en Anchrit Wille, 'Deciphering the Dutch drop: ten explanations for decreasing political trust in The Netherlands', *International Review of Administrative Sciences* 74 (2008) 283-305.

buiten brengt, genereren dit soort schandalen. Er wordt regelmatig sociaalwetenschappelijk onderzoek verricht naar de invloed van klokkenluidersonthullingen op publiek vertrouwen, onderzocht middels surveys en data-analyse.¹⁷ Geschiedkundig onderzoek naar klokkenluiders richt zich veelal op de culturele impact van klokkenluiders in de Verenigde Staten. De studie van Mistry richt zich op de onthullingen en het leven van Philip Agee en de invloed hiervan op debatten rond nationale veiligheid. Christopher Moran alsmede Tity de Vries worden gekenmerkt door een meer institutionele blik, en onderzoeken hoe de CIA als organisatie omging met klokkenluidersonthullingen in de jaren '60 en '70.¹⁸ Dit onderzoek past binnen de interesse naar de opkomst van de vraag naar transparantie in de jaren '50, '60 en '70. Een ander voorbeeld is het werk van Michael Schudson, *The Rise of the Right to Know*. De socioloog beargumenteert dat de moderne roep om transparantie van allerlei publieke zaken een nieuw tijdperk van democratie inluidde.¹⁹

Vanuit communicatiewetenschappelijke hoek is er onderzoek gedaan naar de berichtgeving door media van klokkenluiderszaken. Wahl-Jorgensen en Hunt hebben een inhoudsanalyse uitgevoerd die de berichtgeving van klokkenluidersschandalen in Britse kranten in de periode 1997-2009 in kaart brengt en typeert.²⁰ Ook de berichtgeving van Nederlandse en Amerikaanse kranten met betrekking tot de onthullingen van Edward Snowden zijn in kaart gebracht middels de communicatiewetenschappelijke methode van een framing-analyse.²¹

Historici hebben tot op heden weinig aandacht besteed aan de berichtgeving en representatie van klokkenluiders in de media. Dit terwijl het juist waardevol is om berichtgeving in de media te analyseren, aangezien deze volgens Keane een belangrijke rol speelt de ontwikkeling van de waakhond-democratie. Niet alleen de actie van klokkenluiders, maar ook de berichtgeving hierover maken deel uit van de mechanismen waarmee het maatschappelijk middenveld invloed kan uitoefenen op de politiek.

Middels een analyse van Nederlandse mediaberichtgeving met betrekking tot de onthullingen van klokkenluiders probeert dit onderzoek te laten zien hoe de opvattingen over de waakhond-democratie opkwamen en veranderden in de periode 1970-1999. De doelstelling van het

---

¹⁷ A. J. Brown, Wim Vandekerckhove en Sulette Dreyfus, 'The relationship between transparency, whistleblowing, and public trust', in: *Research Handbook on Transparency* (Edward Elgar Publishing) 31.

¹⁸ Kaeten Mistry, 'A Transnational Protest against the National Security State: Whistle-Blowing, Philip Agee, and Networks of Dissent', *Journal of American History* 106 (2019) 362–389; T. de Vries, 'The 1967 Central Intelligence Agency Scandal: Catalyst in a Transforming Relationship between State and People', *Journal of American History* 98 (2012) 1075–1092; Christopher Moran, 'Turning Against the CIA: Whistleblowers During the 'Time of Troubles'', *History* 100 (2015) 251–274.

¹⁹ Michael Schudson, *The Rise of the Right to Know*, *The Rise of the Right to Know* (2015).

²⁰ Karin Wahl-Jorgensen en Joanne Hunt, 'Journalism, accountability and the possibilities for structural critique: A case study of coverage of whistleblowing', *Journalism: Theory, Practice & Criticism* 13 (2012) 399–416.

²¹ Stefani Georgia Romani, Held of crimineel? Mediaframing rondom Edward Snowden (Universiteit Leiden, 2015).

onderzoek is om met het theoretische concept 'waakhond-democratie' als democratieopvatting te reflecteren op de ontwikkeling en eventuele uitbreiding hiervan in Nederland. Hiermee zal een breder inzicht gegeven worden in de houdbaarheid van dit concept en zijn universele karakter. Positieve, negatieve en neutrale berichtgeving, presentatievormen, framing en pro-en contra-argumenten geven inzicht in de waardering en wijze van representatie van klokkenluiders en hun acties, en hiermee ook in de democratieopvattingen die hiermee gepaard gaan. Voor de uitvoering van dit bachelorwerkstuk is gekozen voor de volgende onderzoeksvraag: *Hoe reageerden de Nederlandse media op de onthullingen van klokkenluiders in de publieke sector in de jaren '70, '80 en '90?*

Het onderzoek wordt verdeeld in een drietal hoofdstukken, waarin de volgende drie deelvragen aan bod komen:

1. Op welke wijze werden berichten over de handelingen van klokkenluiders in Nederlandse kranten gepresenteerd?
2. Welke manieren van framing zijn te bemerken in de berichtgeving over de handelingen van klokkenluiders in Nederlandse kranten?
3. Welke argumenten worden in Nederlandse kranten aangevoerd om de handelingen van klokkenluiders te beoordelen?

In het eerste hoofdstuk is gekozen voor een analyse van de Amerikaanse klokkenluider Daniel Ellsberg, die de *Pentagon Papers* naar buiten bracht. Prominente klokkenluiders bevonden zich in de jaren '70 voornamelijk in de Verenigde Staten. Het aantal Nederlandse klokkenluiders is niet toereikend in dit decennium. Nederlandse kranten hebben wel veelvuldig bericht over Ellsberg, waardoor gekozen is voor een buitenlandse affaire. De berichtgeving uit 1971 die rept over Ellsberg en zijn handelingen zal worden geanalyseerd.

In de jaren '80 en '90 zijn er genoeg voorbeelden van Nederlandse klokkenluiders in de publieke sector te vinden. Het tweede hoofdstuk analyseert de berichtgeving over de Nederlandse klokkenluider Edy Korthals Altes. Deze Nederlandse diplomaat luidde de klok over het Nederlandse buitenlands beleid in de Koude Oorlog, welke de wapenwedloop stimuleerde. Korthals Altes sprak zich al uit in augustus 1985, maar de publieke discussie duurde tot in 1986 toen hij daadwerkelijk zijn ambt neerlegde. Beide jaren zullen meegenomen worden in de analyse.

In het derde hoofdstuk staat de berichtgeving over de Nederlandse klokkenluider Fred Spijkers centraal. Spijkers bracht de landmijnaffaire binnen Defensie aan het licht. Hoewel het landmijnongeluk uit 1984 stamt, zoeken Spijkers en weduwe pas de publiciteit in 1997.²² Vanaf het moment dat de publiciteit wordt opgezocht in 1997 tot eind 1999 zal worden gekeken naar hoe

---

²² L. W. J. C. Huberts en K. Lasthuizen, 'Spijkers verdient meer dan eerherstel', *de Volkskrant* (8 januari 2011).

bericht werd over Spijkers.

Bovengenoemde personen worden aangeduid als klokkenluider. Het is belangrijk om dit begrip toe te lichten. Al sinds de late jaren '60 werd het begrip "*whistleblower*" in de Verenigde Staten gebruikt om melders van misstanden aan te duiden. Het duurde echter tot 1987 voor er een volwaardige Nederlandse vertaling van dit begrip ingeburgerd raakte. In het proefschrift van bestuurskundige Mark Bovens wordt het begrip "klokkenluider" geïntroduceerd. De affaires rond Ellsberg en Korthals Altes spelen zich af voor de introductie van deze Nederlandse vertaling in 1987, maar voldoen wel aan Bovens' criteria om als klokkenluider aangeduid te worden. Zij worden dan ook opgevat als klokkenluiders *avant la lettre*.²³

Omwille van de beperkte tijd die beschikbaar is voor het uitvoeren van dit onderzoek zal voor elk decennium één representatieve klokkenluider moeten volstaan. Omdat dit onderzoek zich richt op democratieopvattingen is het van belang dat de onderzochte klokkenluiders misstanden in de publieke sector onthullen. Daarnaast gaat het hier om de publicatie en berichtgeving van de misstanden. Deze komen soms niet overeen met het moment waarop de misstand plaatsvond. Wanneer een affaire pas jaren na dato publiek wordt gemaakt, wordt dit gerekend als representatief voor de periode van bekendmaking.

Om de haalbaarheid te waarborgen moet er een concessie gedaan worden voor de primaire bronselectie. Omdat het in het tijdsbestek van het onderzoek onmogelijk is om het gehele corpus aan krantenpublicaties te analyseren, zal een representatieve selectie worden gemaakt. Er is gekozen voor NRC Handelsblad, de Volkskrant en Trouw als representatieve krantenpublicaties. Zij hebben allen een grote reikwijdte door hun landelijke karakter, hebben een grote oplage en zijn allen van verschillende politieke dan wel religieuze achtergrond.

Na verzameling van relevante publicaties worden de artikelen onderworpen aan een tekstanalyse. De tekstanalyse zal letten op drie kenmerken, grotendeels gebaseerd op het hierboven besproken concept van medialogica en conform bovengenoemde deelvragen. Allereerst zal gekeken worden naar het format van de berichtgeving. Betreft het voorpaginanieuws of wordt het weggestopt in de luwte van de krant of het tijdschrift? Ook eventuele afbeeldingen komen aan bod.²⁴ Ten tweede wordt bekeken op welke manier de publicaties bijdragen aan *framing* van de klokkenluider in kwestie: welke woorden worden gebruikt om hem en zijn acties te beschrijven. Ten derde wordt bekeken met welke argumenten de auteurs van artikelen komen om de gedragingen van de klokkenluider op waarde te schatten.

---

²³ Joris Gijsenbergh, 'Klokkenluiders, Compliance en cultuur', *Tijdschrift voor Compliance* (2019) 119–124; voor het originele proefschrift, zie: Mark Bovens, 'Bescherming van 'klokkeluiders'', *Beleid en Maatschappij* (1987) 160–171.

²⁴ Kleinnijenhuis e.a., 'Gevaren van medialogica voor de democratie', p. 112-113.

Hoofdstuk 1: Daniel Ellsberg

Op 13 juni 1971 pronkt de eerste publicatie over de *Pentagon Papers* op de voorpagina van The New York Times. Daniel Ellsberg, voormalig ambtenaar bij het Amerikaanse ministerie van Defensie, bracht de Amerikaanse krant het 7000 pagina's tellende geheime document. De studie gaf blijk van structurele misleiding van het Amerikaanse volk over de Vietnamoorlog, waarbij stiekem werd aangestuurd op escalatie van het conflict. Ellsberg hoopte dat het documentenlek zou leiden tot het einde van de oorlog.²⁵ Ellsberg wordt ontmaskerd op 16 juni 1971. Na een aantal dagen gaf hij zichzelf vrijwillig aan bij justitie, waarna hij op borgtocht vrij komt.²⁶

De publicatie van de documenten bleef ook in Nederland niet onopgemerkt. Zowel Trouw, de Volkskrant als NRC Handelsblad besteedden aandacht aan de zaak. In dit hoofdstuk wordt een analyse gegeven van de presentatie, de framing en de argumentatie in krantenartikelen over de affaire in 1973.

1.1 Presentatie

De presentatie van krantenartikelen over Daniel Ellsberg en de *Pentagon Papers* in de Nederlandse pers maakt een interessante ontwikkeling door. Wat buiten kijf staat is dat Nederlandse kranten doorhadden dat het hier ging om een belangrijke gebeurtenis die groot uitgemeten moest worden. Na de publicatie in The New York Times prijkt de openbaring van de geheime document op de voorpagina's van zowel Trouw als NRC Handelsblad.²⁷ Ook wanneer Ellsberg zich overlevert aan de autoriteiten en zijn daarop volgende vrijlating, beslaat nieuws over de klokkenluider de voorpagina's.²⁸ De nieuwswaarde van de affaire werd door alle drie de kranten als hoog aangemerkt. Dit geeft blijk van een besef op de redacties dat de kwestie door lezers interessant en belangrijk werd gevonden.

Veel artikelen gingen gepaard met afbeeldingen om de aandacht te trekken. Na de bekendmaking van Ellsbergs identiteit werd het gebruikelijk om afbeeldingen van hem bij de artikelen te voegen. Zeker in de beginfase van de affaire waren dit voornamelijk verouderde

---

²⁵ William R. Vance, 'Silencing Opponents of War', in: Bud Schultz en Ruth Schultz ed., *The price of dissent : testimonies to political repression in America* (Berkeley: University of California Press 2001) 328-329.

²⁶ Ibidem, 329-330.

²⁷ 'Laird: actie tegen Vietnammthullingen', *NRC Handelsblad* (15 juni 1971) & 'Pentagon boos over onthullingen', *Trouw* (15 juni 1971).

²⁸ 'Ellsberg komt zichzelf aangeven', *NRC Handelsblad* (28-06-1971); 'Ellsberg zal zich vandaag aangeven: FBI maakt jacht op man van geheime documenten', *Trouw*, (28-06-1971); 'Hooggerechtshof VS wacht nog met uitspraak', *NRC Handelsblad* (29-06-1971); 'Onthuller Ellsberg op borgtocht vrij', *Trouw* (29-06-1971); "Beslissing op eigen initiatief": Ellsberg gaf documenten', *de Volkskrant* (29-06-1971); 'Onthuller Ellsberg op borgtocht vrij', *Trouw*, (29-06-1971).

portretfoto's.²⁹ De kranten blijken het toch belangrijk te vinden een gezicht te geven aan de klokkenluider.

Wanneer Ellsberg zich komt aangeven en een dag later op borgtocht vrijkomt maken de portretfoto's plaats voor meer levendige fotografie. Vooral zijn vrijlating gaat gepaard met sprekende afbeeldingen. Bij het verlaten van het bureau van de officier van justitie te Boston wordt Ellsberg met zijn vrouw Patricia aan zijn zijde onthaald door een grote menigte supporters. Er wordt in meerdere artikelen aangestipt dat hij zijn arm "*beschermend*" om zijn vrouw heen geslagen heeft terwijl zij zich door de toejuichende groep medestanders bewegen.³⁰ De kille portretfoto's maken plaats voor scenes waarin Ellsberg als mens en echtgenoot naar voren komt.

1.2 Framing

Waar de presentatievormen van de onderzochte krantenartikelen veel overeenkomsten vertonen, is dit minder het geval bij de framing van Ellsberg en zijn handelen. De onthullingen worden van meet af aan getypeerd als zijnde "*sensationeel*", "*instant-geschiedenis*" en de oorzaak dat "*het goede daglicht verder doorgedrongen is*".³¹ Over de karakterisering van Ellsberg zelf zijn Nederlandse kranten minder eensgezind. Er zijn verschillen te bemerken in zowel de nieuwsverslaggeving als opiniestukken.

Er wordt wisselend gerapporteerd over de bekendmaking van Ellsberg als aanstichter van de affaire. Trouw en NRC Handelsblad richten zich voornamelijk op Ellsbergs achtergrond als voormalig defensie-medewerker en zijn werkzaamheden bij het Massachusetts Institute of Technology (MIT). Er wordt uitdrukkelijk gezegd dat hij zich bezig houdt met vraagstukken aangaande Zuidoost Azië,

---

²⁹ 'New York Times wil document houden', *de Volkskrant* (18-06-1971); 'New York Times mag nog niet publiceren', *Trouw* (21-06-1971); 'De Amerikaanse persbreidel schept een nieuw precedent', *NRC Handelsblad* (25-06-1971); 'Ellsberg komt zichzelf aangeven', *NRC Handelsblad* (28-06-1971); 'Ellsberg zal zich vandaag aangeven: FBI maakt jacht op man van geheime documenten', *Trouw*, (28-06-1971).

³⁰ 'Hooggerechtshof VS wacht nog met uitspraak Ellsberg', *NRC Handelsblad* (29-06-1971); 'Onthuller Ellsberg op borgtocht vrij', *Trouw*, (29-06-1971); "'Beslissing op eigen initiatief": Ellsberg gaf documenten', *de Volkskrant* (29-06-1971).

³¹ 'Laird: actie tegen Vietnathonthullingen', *NRC Handelsblad* (15 juni 1971); 'Kan de waarheid gestolen worden?', *NRC Handelsblad* (31-07-1971)..

waarmee de kranten impliciet zijn geloofwaardigheid en expertise onderstrepen.³²

De berichtgeving in de Volkskrant steekt schril af bij die in Trouw en NRC. De bekendmaking van Ellsberg als klokkenluider gaat gepaard met een afbeelding. Het bijschrift luidt: “Daniel Ellsberg... documentendief?...”.³³ De framing van Ellsberg als dief, iemand die veelal vanuit criminele uitgangspunten en voor eigen gewin steelt wat van een ander is, geeft blijk van weinig waardering.

De aankondiging dat Ellsberg zichzelf zou aangeven bij justitie kan rekenen op voorpagina-artikelen in zowel NRC als Trouw.³⁴ Een belangrijk verschil tussen de artikelen is dat Trouw er een punt van maakt de netelige positie van een van Ellsbergs vrienden te benoemen. Anthony Russo weigerde te verklaren over zijn banden met Ellsberg, waardoor hij een lange gevangenisstraf riskeerde.³⁵ Trouw ziet noodzaak stil te staan bij de offers die gebracht worden door betrokkenen. Dit getuigt van sympathie voor Ellsbergs directe omgeving, en de negatieve gevolgen die de bescherming van een dierbare met zich meebrengt. Daarnaast duiden Trouw en de Volkskrant Ellsberg steevast aan met zijn respectabele wetenschappelijke titel van doctor, terwijl NRC hier structureel van afziet.³⁶ Beide voorbeelden tezamen vormen het beeld dat Trouw en de Volkskrant Ellsberg meer respectvol framen dan NRC.

Auteurs van opinieartikelen maken ook gebruik van framing. Zij hoeven zich minder te conformeren aan het in de jaren '70 gebruikelijke ideaal van objectieve verslaggeving binnen de dagbladjournalistiek, aangezien het artikelen op persoonlijke titel betreft.³⁷ NRC Handelsblad plaatst columns waarin de zaak-Ellsberg wordt besproken. Een scheidslijn in de gevonden opinieartikelen is de positieve evaluatie van de onthullingen zelf, ten opzichte van een vrij negatieve weergave van de persoon Ellsberg.

Nog voor de bekendmaking van Ellsbergs identiteit gaat een anonieme columnist in op de

---

³² 'New York Times en de wet', *NRC Handelsblad* (18-06-1971); 'Times kreeg rapport van oud-ambtenaar', *Trouw*, (18-06-1971).

³³ 'New York Times wil document houden', *de Volkskrant* (18-06-1971).

³⁴ 'Ellsberg zal zich vandaag aangeven: FBI maakt jacht op man van geheime documenten', *Trouw*, (28-06-1971); 'Ellsberg komt zichzelf aangeven', *NRC Handelsblad* (28-06-1971).

³⁵ 'Ellsberg zal zich vandaag aangeven: FBI maakt jacht op man van geheime documenten', *Trouw*, (28-06-1971)

³⁶ 'Hooggerechtshof VS wacht nog met uitspraak', *NRC Handelsblad* (29-06-1971); 'Onthuller Ellsberg op borgtocht vrij', *Trouw* (29-06-1971); "'Beslissing op eigen initiatief": Ellsberg gaf documenten', *de Volkskrant* (29-06-1971).

³⁷ Frank Harbers, 'De revanche van de subjectieve ervaring: Personalisering in de geschreven journalistiek', in: Jo Bardoel en Huub Wijfjes ed., *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2015) 126-129.

onthullingen. Waar de Amerikaanse overheid en bezorgde burgers het schokkend vinden dat geheime documenten zijn geopenbaard, vind de auteur het schokkend wat de inhoud van de documenten laat zien: *“het falen van de uitvoerende macht”*. Hij verbaast zich over het feit dat dit kan in een *“regeringssysteem dat niet, zoals het Duitse van 1933-1945, fundamenteel misdadig is”*. De framing van het overheidshandelen als iets dat niet zou misstaan in een naziregime geeft blijk van de zware weging die de auteur geeft aan de zaak, en onderschrijft indirect zijn positieve kijk op de onthuller van de geheime studie.³⁸

Na Ellsbergs bekendmaking schrijft NRC-correspondent Eddy Lachman een opinieartikel over het publicatieverbod dat is ingesteld door de Amerikaanse overheid. Hij gaat in op hoe het publicatieverbod een *“gevaarlijk precedent”* scheidt, aangezien het volk informatie wordt onthouden. Ook Lachman steunt de openbaringen. Interessant echter is zijn afbeelding van Ellsberg. Hij stelt dat de documenten door hem zijn verspreid *“via extreem-linkse, zogenaamde “verzets”-organisaties voor de vrede”*. Hij noemt hem tevens de man die *“al sinds twee jaar in een vloed van toespraken beweert dat de VS schuldig zijn aan alle doden in Vietnam sinds 25 jaar”*. Hieruit kan worden opgemaakt dat Lachman Ellsberg ziet als radicaal in zijn opvattingen en de contacten die hij onderhoudt. Daarnaast wordt zijn activisme gekarikaturiseerd. Zijn klokkenluiden wordt geframed als weinig betekenisvol, aangezien hij dit typeert als niet anders dan *“wanneer ambtenaren ten voordele van de regering geheimen uitlekken”*.³⁹

De bagatellisering van Ellsbergs rol komt vaker terug. In een later gepubliceerd opinieartikel komt wederom het belang van openbaarheid terug. De auteur hekelt de door hem veel gelezen karakterisering van Ellsberg als een *“publiciteitszoeker”* die door *“onvolwassen motieven diefstal heeft gepleegd om in de krant te komen”*. Hij stelt dat dit een te simpele kijk op Ellsbergs persoonlijkheid is. Zijn eigen lezing echter ook niet positief, maar eerder apathisch te noemen. Hij beargumenteert dat Ellsberg slechts een tandwiel in een mechanisme is, waarbij het eindproduct belangrijker is dan het proces. Wat hij heeft gedaan is niet waar de aandacht naartoe zou moeten gaan.⁴⁰ Het moge duidelijk zijn dat de portrettering van Ellsberg als persoon in de NRC-artikelen een stuk minder blijk van waardering geeft dan bij Trouw (en in zekere mate de Volkskrant) het geval is.

1.3 Argumentatie

Uit de argumentatie die uiteen wordt gezet in krantenartikelen kan worden gedistilleerd hoe men dacht over Ellsberg en diens acties. Hierin is, net als in bovenstaande paragraaf, een onderscheid te maken tussen argumentatie die wordt aangevoerd in nieuwsartikelen en in opiniestukken. Zoals

---

³⁸ ‘Politiek falen’, *NRC Handelsblad* (16-06-1971).

³⁹ ‘De Amerikaanse persbreidel scheidt een nieuw precedent’, *NRC Handelsblad* (25-06-1971).

⁴⁰ ‘Kan de waarheid gestolen worden?’, *NRC Handelsblad* (31-07-1971).

gezegd voerde in de jaren '70 objectieve verslaggeving van het nieuws de boventoon in de dagbladenjournalistiek.⁴¹ De mate waarin voor-en tegenargumenten ruimte krijgen in verhandelingen van actualiteiten geeft inzicht in hoe er werd gedacht over een kwestie. In opinieartikelen geldt een andere logica, aangezien de auteur zijn standpunt kracht wil bijzetten door het aanvoeren van argumenten. Deze zijn dan ook gekleurder. Hierom worden beide vormen apart van elkaar besproken.

Een verschil in verhandeling van nieuws over Ellsberg toont zich vooral rond de kwestie van zijn aanhouding en vrijlating. Alle drie de dagbladen verhalen over deze gebeurtenis.⁴² Toch springt het artikel van het NRC eruit als afwijkend. Hoewel alle drie de kranten artikelen plaatsen die op elkaar lijken, waarbij Ellsberg met vrouw wordt afgebeeld en zijn situatie wordt geschetst, maakt NRC er een punt van om een uiteenzetting toe te voegen waaruit kritische geluiden over Ellsberg naar voren komen. Lachman, de correspondent die eerder al voorbij is gekomen, maakt duidelijk dat door sommigen wordt geopperd dat de documenten *“het publiek een gedeeltelijke en subtielvooringenomen indruk van de geschiedenis”* geven. Correspondenten van Trouw en de Volkskrant hebben de keuze gemaakt het nieuws over Ellsbergs vrijlating niet aan te grijpen om kritische geluiden een platform te bieden. De keuze van de NRC-correspondent kan worden gezien als journalistiek rechtvaardigbare in de trant van objectiviteit, maar zijn eerdere opiniestuk in ogenschouw nemend waarin hij weinig positief is over Ellsberg is het op zijn minst opmerkelijk dat gekozen wordt voor de behandeling van argumenten van tegenstanders.⁴³

De argumentatie in opinieartikelen is gestoeld op minder subtielke keuzes. In het NRC van 31 juli 1971 wordt een groot opiniestuk gepubliceerd dat vrijwel het gehele opiniekatern in beslag neemt. De auteur merkt op dat de West-Europese pers (te) snel uitgepraat is geraakt over de controversiële Vietnamstudie, in tegenstelling tot de Verenigde Staten. Hij beargumenteert dat wanneer het zou gaan om een dergelijk documentenlek over strijd tegen het communisme er in elk Europees land grote openbare ruzies zouden uitbreken. Dit zou niet als een Amerikaanse binnenlandse kwestie moeten worden opgevat, maar er moet algehele lering worden getrokken uit de onthullingen.⁴⁴

De democratieopvattingen van de auteur komen in het stuk naar voren. Hij geeft af op het idee dat de publicatie blijkt geeft van een krachtig functionerende democratie. De auteur wijst op het

---

⁴¹ Harbers, 'De revanche van de subjectieve ervaring', p. 126-129.

⁴² 'Ellsberg zal zich vandaag aangeven: FBI maakt jacht op man van geheime documenten', *Trouw*, (28-06-1971); 'Ellsberg komt zichzelf aangeven', *NRC Handelsblad* (28-06-1971); "'Beslissing op eigen initiatief': Ellsberg gaf documenten', de *Volkskrant* (29-06-1971); 'Hoogerechtshof VS wacht nog met uitspraak Ellsberg', *NRC Handelsblad* (29-06-1971).

⁴³ 'Hoogerechtshof VS wacht nog met uitspraak Ellsberg', *NRC Handelsblad* (29-06-1971).

⁴⁴ 'Kan de waarheid gestolen worden?', *NRC Handelsblad* (31-07-1971).

feit dat het omgekeerd is: *“had de democratie werkelijk feilloos gewerkt, dan waren de belangrijkste gebeurtenissen die in de documenten beschreven staan misschien nooit voorgevallen”*, en *“als de regering haar zin had gekregen waren verdere onthullingen door de rechter verboden”*. De publicatie laat volgens de columnist juist zien hoe moeilijk de verhouding tussen regering en kritiek is. Tevens doet hij een pleidooi voor openbaarheid: *“openbaarheid maakt het regeren moeilijker omdat het de bewindsvoerders beroofd van de mogelijkheid tot machtsuitoefening die zij niet hoeven te verantwoorden”*.⁴⁵ In dit betoog komen de beginselen van een ontwikkelende waakhond-democratie naar voren. De auteur stelt dat de controle vanuit de pers die heeft geleid tot openbaring van ondeugdelijke zaken binnen de overheid zorgt voor eerlijker en beter functionerend bestuur. Hoewel de schrijver de rol van Ellsberg typeert als slechts functioneel, ziet hij veel waarde in het proces dat op gang wordt gebracht door de klokkenluider.

Dit staat in schril contrast met een eerder gepubliceerd opinieartikel in dezelfde krant. Hierin draagt de auteur een veel negatiever beeld van Ellsberg uit. Ellsberg wordt gedefinieerd door zijn *“fundamenteel pessimistische”* kijk op de Amerikaanse motieven. Deze zienswijze zou bijdragen aan een situatie waarin compromissen en oplossingen onbereikbaar worden. Er wordt gesuggereerd dat een pragmatischer vertrouwen in de regering-Nixon kan bijdragen aan een oplossing van het conflict, waarbij Ellsbergs radicale woorden en daden niet wenselijk zijn.⁴⁶ In dit opinieartikel komt de notie van een waakhond-democratie niet naar voren. De auteur pleit juist voor het hebben van vertrouwen in de regering, ook al is deze in onmin geraakt. Controle van burgers op de overheid lijkt voor deze auteur een stuk minder wenselijk, en geeft aan dat de notie van een waakhond-democratie niet door iedereen werd toegejuicht.

1.4 Conclusie

In de presentatie van de zaak-Ellsberg laten de dagbladen veel overeenkomsten zien. Dezelfde soort afbeeldingen en plaatsing van artikelen in het krantenformat worden gehanteerd. Duidelijk is wel dat de Nederlandse pers, zeker aan het begin van de affaire, het nieuws rondom Ellsberg prominent presenteerde op de voorpagina's.

Verschillen in de berichtgeving over Ellsbergs handelen laten zich vooral zien op het gebied van framing en argumentatie. De framing van Ellsberg maakt een interessante ontwikkeling mee. Waar in het begin nog de connotatie *“documentendief”* opduikt om hem te beschrijven, maakt dit later plaats voor een veel persoonlijker en sympathieker wijze van representatie. Desalniettemin blijkt uit deze analyse dat vooral het NRC Handelsblad een stuk minder positief over Ellsberg heeft

---

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Verandering Vietnambeeld', *NRC Handelsblad* (05-07-1971).

geschreven vergeleken met Trouw en de Volkskrant. Dit uit zich in het niet gebruiken van wetenschappelijke titels, het karikaturiseren van zijn standpunten en het geringschatten van zijn rol in de affaire.

Dit komt ook naar voren wanneer gekeken wordt welke argumenten worden aangedragen. De argumenten die worden aangehaald kunnen worden teruggevoerd op hoe welwillend de auteurs staan tegenover de waakhond-democratie. Meerdere auteurs erkennen het belang van de onthullingen voor openbaarheid en indammen van machtsmisbruik. Anderzijds worden Ellsbergs acties als niet constructief gezien bij het zoeken van een oplossing voor het Vietnam-conflict. Hoewel er steun kan worden gevonden voor de notie van een waakhond-democratie, lijkt deze in de kinderschoenen te staan en de waardevolle rol van klokkenluiders in haar functioneren nog niet wijdverspreid te erkennen.

Hoofdstuk 2: Edy Korthals Altes

Op 31 augustus 1985 wordt pagina 35 van de zaterdageditie van Trouw in beslag genomen door een open brief op persoonlijke titel, geschreven door de Nederlandse ambassadeur in Spanje. Edy Korthals Altes, van origine econoom en sinds 1951 in diplomatieke dienst van het Koninkrijk der Nederlanden, wil middels zijn artikel de Nederlandse bevolking wakker schudden. Hij verheft zijn stem publiekelijk tegen “Star Wars”, de toenmalige populaire noemer voor het Strategisch Defensie Initiatief (SDI) van de Amerikaanse president Reagan.⁴⁷

Korthals Altes zelf spreekt van een “*cri de coeur*”, een hartenkreet, over de steeds maar toenemende wapenwedloop tussen de Sovjet-Unie en het Amerikaanse leger. Hij roept meerdere instanties (leidinggevend binnen de overheid, industrie, wetenschap en media) op om zich sterk te maken voor het terugdringen van wapenfabricatie. Hij is pessimistisch over de mate waarin de politiek van nut kan zijn in het terugdringen van de wapenwedloop. In plaats daarvan moeten er “*krachten gemobiliseerd worden*” om druk uit te oefenen op de onderhandelingen. Hij ziet vooral een “*veel grotere participatie van een goed voorgelichte publieke opinie*” als een essentieel onderdeel hiervan.⁴⁸

Zowel de open brief als zijn uiteindelijke uitdiensttreding een jaar later werden besproken in nieuws- en opinieartikelen. Interessant hierbij is dat Korthals Altes zelf een actieve deelnemer was in het debat, en uitvoerig reageerde op kritiek.⁴⁹ Hij vond bijval uit verschillende hoeken van het maatschappelijk middenveld. In dit hoofdstuk komen de presentatie, framing en argumentatie aan bod, opgemaakt uit artikelen die reppen over de klokkenluider.

⁴⁷ ‘Dient of bedreigt Star Wars de vrede?’, *Trouw* (31-08-1985).

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ ‘Hartenkreet van een ambassadeur: discussie’, *NRC Handelsblad* 25-09-1985 & ‘Spiegel voorgehouden door een particulier’, *NRC Handelsblad* (08-08-1986).

2.1 Presentatie

De brief van Korthals Altes neemt een gehele pagina van de zaterdageditie van Trouw in beslag. Het is niet gek dat hij zijn brief aan Trouw heeft toevertrouwd. Korthals Altes is een zeer gelovig man, en Trouw kent een sterke 'levensbeschouwelijke' traditie.⁵⁰ Ook in latere discussie over zijn hartenkreet is Trouw een vaste speler, op de voet gevolgd door NRC. Columnisten en journalisten van de Volkskrant laten de kwestie voornamelijk links liggen. Het artikel in Trouw gaat gepaard met een illustratie die de helft van de pagina vult. De illustratie staat symbool voor de wapenwedloop, op dat moment nog in volle gang. Raketten vliegen over en weer, en er zijn twee vellen waarop wordt geturfd. Dit staat voor het overtreffen van de ander in wapenproductie. Deze illustratie trekt direct de aandacht van de lezer. Trouw heeft door dat zij een uniek artikel in huis hebben gehaald, en doen hun best om dit aan te prijzen.⁵¹

Toch blijkt dit artikel eerder uitzondering dan regel wat Korthals Altes betreft. Het is het enige paginagrote artikel dat te maken heeft met de voormalig ambassadeur. Artikelen over de kwestie halen niet één keer de voorpagina, en als ze al vergezeld worden met een afbeelding gaat het om een simpele portretfoto. Het overgrote deel van de artikelen die reppen over deze aangewakkerde discussie worden geplaatst in de daarvoor bestemde opiniekaternen, een enkel nieuwsbericht uitgezonderd. Hoewel er levendige discussie was tussen columnisten en Korthals Altes zelf, blijkt deze nooit belangrijk genoeg om een prominentere plek in de krant te rechtvaardigen. Ook de artikelen die zijn uitdiensttreding verslaan, komen niet verder dan pagina 5.

Hieruit valt op te maken dat columnisten maar al te graag met Korthals Altes in discussie gaan, maar dat de redacties inschatten dat deze kwestie een stuk minder speelt onder hun lezers. Dit kan het gebrek aan prominente plaatsing in alle drie de kranten verklaren. Zeker wanneer er een vergelijking wordt getrokken met de berichtgeving over Ellsberg, waarbij het gros van de artikelen de voorpagina's sierden, lijkt de kwestie-Korthals Altes het publieke debat een stuk minder te roeren.

2.2 Framing

Dat de kwestie minder prominent naar voren kwam in de dagbladen, betekent niet dat er geen framing werd gebruikt om Korthals Altes te typeren. Het feit dat Korthals Altes een ambassadeur in functie was die inging tegen de regering die hij diende bleef niet onopgemerkt. De door de Trouw-redactie toegevoegde inleiding van Korthals Altes' brief geeft blijk van dit unieke feit. *"Op de achtergrond blijven"* en *"op weloverwogen wijze"* via interne kanalen bewindslieden adviseren, dat is

---

⁵⁰ Piet Bakker, 'Voorbij de gouden eeuw: De onzekere toekomst van de krant', in: Jo Bardoel en Huub Wijfjes ed., *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2015), p. 82.

⁵¹ 'Dient of bedreigt Star Wars de vrede?', *Trouw* (31-08-1985).

volgens Trouw wat een diplomaat geacht wordt om te doen. Toch *“breekt Edy Korthals Altes met dit verwachtingspatroon en verheft – op persoonlijke titel – zijn stem”*. De ambassadeur zelf dit zelf ook, en stelt dat *“het klassieke zwijgen van de discrete, observerende diplomaat”* plaats moet maken voor een eigen opinie.⁵² Zijn indrukwekkende curriculum vitae wordt meermaals aangehaald, met beschrijvingen als *“vooraanstaand diplomaat”* ten gevolge.⁵³

In de reacties op de open brief komt de uitzonderlijke combinatie van zijn actie en zijn ambt ter sprake. J. H. Heldring, een bekende conservatieve opiniemaker met de vaste column *Dezer dagen* in NRC, merkt op hoe uitzonderlijk het is dat *“een ambassadeur nog wel”* zich uitspreekt tegen het eigen regeringsbeleid. Een Trouw-lezer gaat nog een stap verder. Hij blijkt in verroering gebracht door Korthals Altes’ daad, en schrijft in een lezersbrief dat hij het *“uitzonderlijk”* vindt dat *“een ambassadeur zijn nek uitsteekt en met eigen mening en voorstellen komt”*. Hij vervolgt met een duidelijke stellingname: *“dat is wat E. Korthals Altes uit Madrid gedaan heeft. Wat mij betreft hartelijk dank”*.⁵⁴ De lezer is dusdanig onder de indruk van Korthals Altes’ daad dat hij publiekelijk steun wil betuigen. Daarnaast geeft hij blijk van de opvatting dat het hier om een onbaatzuchtige actie gaat, aangezien de klokkenluider zijn functie op het spel zet om een tegengeluid te laten horen. Dit kan op bewondering rekenen.

Dat het hier gaat om een ambassadeur wordt echter ook gebruikt om vraagtekens bij Korthals Altes’ geloofwaardigheid te zetten. G. C. Berkhof, brigade-generaal en werkzaam aan het instituut Clingendael, geeft een *“ondiplomatieke visie”* op de kwestie. Hij vindt dat Korthals Altes niet de juiste beroepservaring heeft om stelling te nemen in dit debat. Het beoordelen van veiligheidsvraagstukken is *“niet alleen een zaak van gevoel, maar ook van verstand”*, en aan dat laatste zou het volgens Berkhof nog schorten.⁵⁵ Dit komt overeen met de lezing van het ministerie van Buitenlandse Zaken, dat de hartenkreet afdoet als een *“emotioneel”* betoog. Korthals Altes is het zelf zeer oneens met deze karakterisering, aangezien hij vindt dat het artikel genoeg feitelijkheden bevat.⁵⁶

Heldring kiest voor een andere invalshoek om de functie van ambassadeur tegen Korthals Altes te gebruiken. De columnist vindt dat hij zijn uitdiensttreding als gevolg van zijn opinieartikel *“dramatiseert”*. Hij suggereert dat het Korthals Altes helemaal niet zo zwaar valt om afstand te doen van de comfortabele ambtenaarsfunctie, aangezien hij er naar eigen zeggen financieel goed voorstaat. Het offer van ontslag nemen is lang niet zo groot als bij menig andere beambte het geval

---

⁵² ‘Dient of bedreigt Star Wars de vrede?’, *Trouw* (31-08-1985).

⁵³ ‘Een nieuwe constellatie aan het vredesfront?’, *Trouw* (15-08-1986).

⁵⁴ ‘Star Wars’, *Trouw* (07-09-1985).

⁵⁵ ‘Star Wars: een ondiplomatieke visie’, *Trouw* (19-09-1985).

⁵⁶ ‘Buitenlandse Zaken neemt afstand van Trouw-artikel ambassadeur Korthals Altes’, *Trouw*, (04-09-1985).

zou zijn, en verdient dus niet de lof die het nu wel krijgt.⁵⁷ Heldring nuanceert de opvatting van Korthals Altes als het grote slachtoffer van zijn onbaatzuchtige daad.

Interessant is dat de kritiek die Heldring tentoonspreid leidt tot publieke steunbetuigingen van Korthals Altes' acties. H. Berkhof, emeritus-hoogleraar dogmatiek te Leiden spreekt zich uit in *Trouw*. Hij geeft blijk van waardering voor het "*opzienbarende artikel*" waar de affaire mee begon.⁵⁸ Deze hartenkreet wordt door Berkhof vergeleken met de acties van Nico de Graaf in 1940. Deze ambtenaar weigerde antisemitische Duitse orders op te volgen op last van zijn geweten. Hij gaat zelfs nog verder: Korthals Altes zou niet eens te wachten tot deze 'Duitse orders' hem werden opgelegd. Berkhof geeft tevens af op het venijn van Heldring. Diens cynische zienswijze over de grootte van het offer dat Korthals Altes heeft moeten brengen zou hem doen denken aan zijn studententijd in Berlijn (1937) en de Tweede Wereldoorlog, waarbij ambtenaren en burgemeesters "*Ijdelijk toekeken*" terwijl een misdadig regime verschrikkelijke maatregelen doorvoerde.⁵⁹ Berkhof framed de acties van de ambassadeur als een heldendaad, waarbij ondanks grote risico's het geweten overwint. Afzetten tegen ongewenst overheidsbeleid staat volgens Berkhof gelijk aan verzet tegen een kwaadaardig naziregime, en moet dan ook op die wijze worden gewaardeerd.

2.3 Argumentatie

In de argumentatie die wordt aangehaald over Korthals Altes' acties in de functie van ambassadeur enerzijds en zijn oproep tot protest anderzijds, kunnen waardeoordelen worden gevonden. De periode dat Korthals Altes in het nieuws is, wordt er publiekelijk een discussie gevoerd waarin hijzelf een belangrijke rol vervuld.

Zoals hierboven vermeld richt de kritiek zich deels op zijn geloofwaardigheid als ambassadeur op het gebied van internationale veiligheidsvraagstukken. Enerzijds wordt Korthals Altes geframed als zijnde emotioneel en zonder enig verstand van zaken.⁶⁰ Heldring deelt deze visie, al speelt hij minder op de man en meer op de functie. Hij ziet niet in waarom het Nederlandse overheidsbeleid de ambassadeur ooit voor zo'n overweldigend gewetensconflict had hoeven plaatsen. Hij beargumenteert dat de verdediging van dit beleid nooit tot zijn takenpakket heeft behoord, aangezien hij was gestationeerd in Spanje. Daarnaast oppert hij dat diplomaten het niet altijd honderd procent eens hoeven zijn met het beleid van de regering, zolang ze het maar relatief simpel kunnen uitleggen aan belanghebbenden.⁶¹ Deze argumenten zouden ook door oud-collega's en

---

⁵⁷ 'De ambassadeur en de particulier', *NRC Handelsblad* (25-07-1986).

⁵⁸ 'Een nieuwe constellatie aan het vredesfront?', *Trouw* (15-08-1986).

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ 'Star Wars: een ondiplomatieke visie', *Trouw* (19-09-1985).

⁶¹ 'De ambassadeur en de particulier', *NRC Handelsblad* (25-07-1986).

deskundigen op het gebied van veiligheid en vrede gebruikt worden om zijn punten te ontcrachten.⁶²

Naast zijn geloofwaardigheid en functie richten veel commentatoren zich op de punten die Korthals Altes aanhaalt in zijn initiële open brief, en de interviews die hij geeft nadat hij uit dienst is getreden. In het Trouw-artikel roept hij meerdere instanties (leidinggevenden binnen de overheid, industrie, wetenschap en media) op om zich sterk te maken voor het terugdringen van wapenfabricatie. Hij is pessimistisch over de mate waarin de politiek van nut kan zijn in het terugdringen van de wapenwedloop. In plaats daarvan moeten *“krachten gemobiliseerd worden”* om druk uit te oefenen op de onderhandelingen. Hij ziet vooral een *“veel grotere participatie van een goed voorgelichte publieke opinie”* als een essentieel onderdeel hiervan.⁶³ Het pleidooi van Korthals Altes heeft veel weg van een oproep tot een grotere mate van waakhond-democratie. De roep op een sterkere oppositierol voor de media, ambtenaren, wetenschap, industrie en publieke opinie komt overeen met de aspecten van Keane's theorie.

Deze oproep tot verzet blijkt niet bij iedereen in goede aarde te vallen. Wederom is het Heldring die van zich laat horen. Hij noemt het een *“interessant geluid”* dat een hooggeplaatste functionaris een *“oproep doet aan zijn medebeamten tot ongehoorzaamheid”*.⁶⁴ Opvallend is dat Heldring zich vooral genoodzaakt voelt om te reageren op de oproep tot ongehoorzaamheid binnen het ambtenarenapparaat. Over de andere sectoren die worden opgeroepen in actie te komen laat hij zich niet uit. Heldring lijkt het een gevaarlijke propositie te vinden om te suggereren dat overheidsdieners zich door gewetenskwesies moeten laten bewegen tot protest. Voor ambtenaren is geen activistische rol weggelegd.

Korthals Altes reageert later in een opiniestuk op Heldrings opmerkingen. Hij verduidelijkt zijn positie over ambtelijke ongehoorzaamheid aanzienlijk: *“Ook voor de ambtenaar kan het moment komen dat hij meent dat binnen de bestaande ambtelijke kaders onvoldoende mogelijkheden aanwezig zijn voor het thans zo dringend nodige creatief denken en handelen. In dat geval vraagt hij ontslag en zoekt zijn vrijheid.”*⁶⁵ In een reactie vraagt Heldring zich hardop en uitdagend af wanneer Korthals Altes de daad bij het woord voegt: *“Met belangstelling wachten we de nadere handelingen van ambassadeur Korthals Altes af”*.⁶⁶

Uiteindelijk zagen Korthals Altes en Buitenlandse Zaken zijn post als ambassadeur inderdaad als onhoudbaar, en werd besloten zijn diplomatieke carrière op 1 juli 1986 stop te zetten.⁶⁷ Korthals

---

⁶² 'E. Korthals Altes bepleit ander defensiebeleid: Opgestapte diplomaat heeft het druk als vredesactivist', *de Volkskrant* (04-09-1986).

⁶³ 'Dient of bedreigt Star Wars de vrede?', *Trouw* (31-08-1985).

⁶⁴ 'Hartekreet van een ambassadeur', *NRC Handelsblad* (03-09-1985).

⁶⁵ 'Hartekreet van een ambassadeur: discussie', *NRC Handelsblad* (25-09-1985).

⁶⁶ 'Afhandelen van de post', *NRC Handelsblad* (01-10-1985).

⁶⁷ 'Ambassadeur in Spanje neemt vervroegd ontslag', *NRC Handelsblad* (07-04-1986); 'Ambassadeur neemt ontslag uit onvrede met wapenwedloop', *de Volkskrant* (07-04-1986).

Altes zoekt direct de publiciteit nu hij niet meer gebonden is aan zijn ambt. Dit uit zich onder andere in een uitgebreid interview op de opiniepagina van NRC, met de titel 'Ik kies voor het leven, en niet voor de dood'.⁶⁸ De interviewer is geïnteresseerd in de wijze waarop Korthals Altes het verzet tegen de wapenwedloop wil inrichten. Over zijn antwoord, waarbij hij een situatie schetst waarin een conflict zich ontwikkelt "*tussen (politieke) instituties en de mens*" dat alleen kan worden opgelost door een "*krachtige publieke opinie*" wordt tevens doorgevraagd.

Journalisten en columnisten bijten zich vast in zijn oproep tot ongehoorzaamheid. Voor Korthals Altes, die de daad bij het woord voegde, was dit een logische keuze in een situatie waaraan hij niet meer wilde meewerken. Zijn oproep kwam hem te staan op zowel steun als stevige kritiek. Een maatschappelijk middenveld dat mondiger en kritischer wordt, bleek een schrikbeeld te zijn voor conservatieve denkers als Heldring. Korthals Altes is duidelijk in zijn steun voor een verder ontwikkelende waakhond-democratie. Dit ging zoals blijkt niet zonder slag of stoot.

2.4 Conclusie

In de presentatie van de zaak-Korthals Altes blijkt dat de discussie die hij aanwakkerde zich vooral afspeelde op de minder prominente pagina's van de dagbladen. Hoewel zijn initiële artikel groot werd gepresenteerd, bleven de reacties erop beperkt tot de opiniepagina's en binnenland-katernen. De kwestie werd niet belangrijk genoeg geacht voor een plek op de voorpagina.

Op het gebied van framing is te zien dat er twee kampen ontstaan. Het ene kamp waardeert Korthals Altes voor het op het spel zetten van zijn carrière voor de goede zaak, en zijn gedegen weergave van internationale problematiek. Het andere kamp schildert hem echter af als een man die zich teveel laat leiden door emotie, voor zijn beurt spreekt en te dramatisch is in zijn stellingnames. Beide kampen erkennen het unieke aspect van de situatie waarbij een ambassadeur aan de bel trekt. Hoe hiermee wordt omgegaan verschilt echter sterk.

De inhoudelijke oproep van Korthals Altes, die te typeren valt als een oproep tot een grotere mate van waakhond-democratie om regeringsbeleid en publieke opinie meer te laten overlappen, komt hem te staan op zowel steun als hoon. Trouw-columnisten en lezers zich laten zich overwegend positief uit over de ze propositie. Columnisten in NRC, met de conservatieve opiniemaker Heldring als de meest aanwezige stem, voelen weinig voor een hogere mate van ongehoorzaamheid.

---

⁶⁸ 'Ik kies voor het leven, en niet voor de dood: de ommekeer van ex-ambassadeur Edy Korthals Altes', *NRC Handelsblad* (16-07-1986).

Hoofdstuk 3: Fred Spijkers

Op 14 september 1984 voert Rob Ovaa, munitie-expert van Defensie, een test uit met een mortiermijn van het type AP-23. Van de mijn van Nederlandse makelij is bij de leiding bekend dat deze ernstige gebreken vertoont. Een jaar eerder ontploft een van de mijnen bij een demonstratie in een leslokaal van schietkamp Oldebroek bij 't Harde. Zeven militairen tussen de 18 en 22 komen hierbij om het leven. De Koninklijke Marachaussee doet onderzoek en concludeert dat een reeks fouten en administratieve slordigheden de oorzaak zijn van het ongeluk. Scherpe mijnen zouden als oefenmunitie zijn gebruikt.⁶⁹

Ovaa daarentegen was belast met het testen van scherpe mijnen en mortieren. Wanneer er de mijn niet afgaat, loopt Ovaa na de voorgeschreven vijf minuten te hebben gewacht naar de mijn toe om hem te controleren. Het moment dat hij wil bukken om de inspectie te beginnen, ontploft de mijn alsnog, met fatale afloop. Zijn vrouw, Marjolein Ovaa, krijgt in eerste instantie te horen dat het ongeval niet zijn schuld is. Niet veel later wordt Fred Spijkers, maatschappelijk medewerker bij Defensie, naar de weduwe gestuurd om dit verhaal tegen te spreken. Er wordt hem opgedragen de weduwe te informeren dat Rob Ovaa's dood door hemzelf is veroorzaakt.⁷⁰

Maar Spijkers keert terug om de waarheid te vertellen. Volgens hem zijn beide ongevallen met de AP-23-mijn veroorzaakt door een constructiefout. Defensie zou de mijnen al in 1970 hebben afgekeurd, maar ten onrechte nooit hebben vernietigd. Met de leugen zou Defensie schadenclaims voor de twee ongelukken die in de miljoenen konden lopen willen ontwijken. Spijkers' weigering zijn orders op te volgen is het begin van een lange strijd met zijn werkgever, waarbij Defensie alles uit de kast haalde om hem in diskrediet te brengen.⁷¹ De kwestie zou tot ver in de 21ste eeuw onbeslecht blijven.⁷² Spijkers en Ovaa zoeken in 1997 de publiciteit na een lange juridische strijd achter de schermen, om aandacht te vragen voor het onrecht dat hen is aangedaan.⁷³ In deze periode komt Spijkers meermaals in het nieuws. De weergaven van Spijkers en zijn daden zullen aan eenzelfde analyse worden onderworpen als in bovenstaande hoofdstukken het geval is. Een belangrijke kanttekening die geplaatst moet worden is dat in de berichtgeving over de zaak-Spijkers er in de periode 1997-1999 hoofdzakelijk nieuwsartikelen zijn gepubliceerd. Het aantal opinieartikelen in de bekeken dagbladen laat ietwat te wensen over en zijn allen gepubliceerd in *Trouw*, waardoor er relatief weinig gekleurde argumenten kunnen worden gevonden over de zaak.⁷⁴ Pleidooien die het

---

⁶⁹ "Ik vertelde de weduwe alsnog de waarheid"; Ambtenaar trotseerde 'geweld' van Defensie', *NRC Handelsblad* (08-07-1997).

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Alexander Nijeboer, *Een man tegen de staat* (2006) p. 327.

⁷³ L. W. J. C. Huberts en K. Lasthuizen, 'Spijkers verdient meer dan eerherstel', *de Volkskrant* (8 januari 2011).

⁷⁴ 'Wangedrag Defensie roept om enquête Kamer', *Trouw* (05-09-1997); 'Spijkers', *Trouw* (29-10-1999).

opnemen voor Spijkers op persoonlijke titel worden voornamelijk gepubliceerd wanneer het eerste decennium van de 21ste eeuw ten einde loopt. Dit valt mede te verklaren doordat de zaak dan langdurig in het nieuws blijft aangezien het proces blijft voortsluipen. Deze periode wordt niet bekeken in dit onderzoek, maar kan wellicht aanleiding zijn voor een vervolgonderzoek.

3.1 Presentatie

De presentatie van artikelen over de zaak-Spijkers zijn eerder te vergelijken met die van Korthals Altes als die van Ellsberg. Er wordt veel bericht over de kwestie, maar deze berichten halen, met uitzondering van een enkele verwijzing in *Trouw* van 9 juli 1997, de voorpagina niet.⁷⁵ Met uitzondering van een enkel interview en opinieartikel (welke op de daarvoor bestemde pagina's worden gepresenteerd), geven de dagbladen de voorkeur aan de binnenlandkaternen. Alle drie de kranten hebben meerdere pagina's met binnenlands nieuws, en het gros van de artikelen over de landmijnaffaire komen terecht op de tweede of derde pagina die hiervoor wordt gebruikt. Hieruit valt op te maken dat de nieuwswaarde van de affaire zeker werd erkend, maar dat deze nooit het gesprek van de dag was.

Ook het gebruik van afbeeldingen laat zien dat er aan aandacht trekken voor de zaak niet de meeste moeite werd besteed. In slechts vier van de geanalyseerde artikelen wordt gebruik gemaakt van een afbeelding.⁷⁶ Twee keer is het een portretfoto van Fred Spijkers zelf.⁷⁷ Eenmalig wordt de AP-23-mijn op schematische wijze afgebeeld, waarbij het defect uiteen wordt gezet.⁷⁸ Veel interessanter is de keuze voor een foto van weduwe Marjolein Ovaa. In het artikel wordt zij geïnterviewd over de gevolgen van de dood van haar man. Bijgevoegd is een zeer droevig geënceneerde foto waarin de weduwe rouwend is afgebeeld.⁷⁹ Hiermee wordt het slachtofferschap van de nabestaanden en de ernst van het schandaal benadrukt.

De dagbladen ruimen stevast ruimte in hun nieuwskaternen in voor de zaak-Spijkers wanneer er een nieuwe ontwikkeling is. De presentatie ervan laat echter zien dat andere zaken belangrijker werden geacht. De redacties moeten hebben gedacht dat de kwestie niet dusdanig

---

⁷⁵ 'Door foute mijnen acht doden: 'Defensie bleef jarenlang afgekeurd explosief gebruiken', *Trouw* (09-07-1997).

⁷⁶ 'Weduwe omgekomen munitiedeskundige niet tevreden met knieval Voorhoeve: 'Ik blijf vechten voor de rehabilitatie van Rob', *de Volkskrant* 11-07-1997; 'Spijkers: Defensie verlaagt eenzijdig het afkoopbod', *Trouw* (12-07-1997); 'Ministerie reageert verkrampd op dossier Spijkers', *NRC Handelsblad* (12-07-1997); 'Nabestaanden geschoffeerd; Gesprek met F. Spijkers', *NRC Handelsblad* (01-06-1999). Voor het bekijken van de afbeeldingen moeten de artikelen op microfiche in de Koninklijke Bibliotheek worden gebruikt.

⁷⁷ 'Spijkers: Defensie verlaagt eenzijdig het afkoopbod', *Trouw* (12-07-1997); 'Nabestaanden geschoffeerd; Gesprek met F. Spijkers', *NRC Handelsblad* (01-06-1999).

⁷⁸ 'Ministerie reageert verkrampd op dossier Spijkers', *NRC Handelsblad* (12-07-1997).

⁷⁹ 'Weduwe omgekomen munitiedeskundige niet tevreden met knieval Voorhoeve: 'Ik blijf vechten voor de rehabilitatie van Rob', *de Volkskrant* 11-07-1997.

speelde onder haar lezers dat het prominentere plaatsing verdiende. Het gebruik van afbeeldingen is tevens schaars. Te oordelen naar het gebrek aan ingezonden opiniestukken en brieven kan deze inschatting als correct worden bestempeld.

3.1 Framing

De framing van Spijkers in de landmijnaffaire is een stuk eenduidiger en bovenal unaniem positiever dan het geval is bij Ellsberg en Korthals Altes. Er worden in geen van de artikelen vraagtekens gesteld bij de daden van Spijkers, slechts bij het handelen van Defensie. Allereerst komt het slachtofferschap van Spijkers en de ondeugdelijke bejegening van Defensie, en de negatieve gevolgen die hem ten dele zijn gevallen door zijn klokkenluidersgedrag, sterk naar voren in de nieuwsberichten. Defensie zou Spijkers hebben willen “lozen” na zijn weigering, een weinig sympathieke manier van omgaan met een werknemer.⁸⁰ Spijkers zou hoofdpersonage zijn in “voor Nederlandse begrippen beklemmen spookverhaal”.⁸¹

Ook het feit dat Defensie Spijkers onterecht allerlei psychische aandoeningen toedichtte draagt bij aan het frame dat Spijkers het “slachtoffer van een campagne” tegen dissidenten is.⁸² Dat Defensie in staat is “zo een lastige medewerker gek laat verklaren” kan rekenen op onbegrip: “Ik sta paf dat zoiets kan in Nederland”.⁸³ De psychiater die Spijkers bij heeft gestaan in de affaire wordt ook aan het woord gelaten. Hij stelt dat Spijkers door Defensie “gemangeld wordt”.⁸⁴

De vervalsing van medische rapporten over de klokkenluider worden niet alleen veroordeeld, maar ook geframed als zijnde een autoritaire praktijk. Er zouden “sterke overeenkomsten te zien met wat er in de voormalige Sovjet-Unie met zogenoemde dissidenten is gebeurd”. Deze dissidenten die ingingen tegen de wil van de autoriteiten “werden ook op basis van verzonnen of vervalste psychiatrische stoornissen ‘opgenomen’ in kampen”.⁸⁵ Ook in een ander artikel over de kwestie kan steun worden gevonden voor deze voorstelling van zaken: “Vergelijkingen met de Sovjet-Unie overdreven? Nauwelijks.”. Dezelfde auteur beargumenteerd gekscherend dat in vergelijking met de intussen dertien jaar durende juridische lijdensweg wellicht “een paar jaar sovjetkamp geen mildere straf zou zijn geweest”.⁸⁶ Wat Spijkers is aangedaan door functionarissen van de Nederlandse overheid wordt gelijkgesteld met verwerpelijke praktijken in totalitaire regimes, hetgeen blijkt geeft van de afkeuring die gevoeld wordt voor deze gang van zaken.

---

⁸⁰ ‘Defensie-man geloosd met valse rapportage’, *Trouw* (07-07-1997).

⁸¹ ‘Dertien jaar gemangeld door Defensie: ‘Opeens moest ik een ambtseed afleggen’’, *Trouw* (09-07-1997).

⁸² ‘Defensie wilde medewerker gek verklaren’, *de Volkskrant* (05-07-1997).

⁸³ ‘Defensie-man geloosd met valse rapportage’, *Trouw* (07-07-1997).

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ “Medische gegevens vervalst; Defensie biedt schikking aan in ontslagzaak”, *NRC Handelsblad* (07-07-1997).

⁸⁶ ‘Straf’, *de Volkskrant* (08-07-1997).

Een ander frame dat is geconstrueerd rond de persoon Spijkers is dat van de onbaatzuchtige maatschappelijk werker die in dienst staat van de waarheid. In vrijwel elk artikel komt terug dat Spijkers *“niet met zijn geweten in overeenstemming kon brengen”* een weduwe *“voor te liegen”* die net haar man was verloren.⁸⁷ De *“wroeging”* die hij voelde wordt gezien als aanleiding om zijn *“strijd te voeren”* en de waarheid *“boven water te krijgen”*.⁸⁸ Dit wordt versterkt door het noemen van andere affaires waar Spijkers zich hard maakte voor rechtvaardigheid: *“Zo ging Spijkers met klachten van twaalf defensiemedewerksters over seksuele intimidatie naar zijn chef*. Na vrijspraak van deze chauffeur kwam er een revisie, *“op aandringen van Spijkers”*.⁸⁹ De journalisten in dagbladen staan erop het rechtvaardige karakter van Spijkers ten opzichte van zijn werkgever toe te lichten.

De artikelen lijken te pogen om de geloofwaardigheid en onvermoeibaarheid van Spijkers tentoon te spreiden. In een interview met Spijkers geeft de interviewer een sfeerimpressie van diens huiskamer aan een woonerf in Culemborg. Zijn huiskamer zou *“sporen van de strijd”* vertonen. *“Tussen speelgoed van zijn twee kinderen liggen stapels papier met gele plakkertjes ertussen. Het is zijn houvast.”* De auteur van het stuk wil beschrijven hoe de zaak tot diep in zijn persoonlijke leven is doorgedrongen, maar ook de vastberadenheid waarmee Spijkers ermee bezig is. Daarnaast wil de auteur de lezer onder de indruk brengen van Spijkers' gevoel voor detail en geloofwaardigheid: *“Als geheugensteun heeft hij de papieren nauwelijks nodig. Data en letterlijke citaten rollen voortdurend uit zijn mond. Hij heeft het dossier in zijn hoofd, dertien jaar dik”*.⁹⁰

Zoals te zien is kiezen auteurs van nieuwsartikelen en interviews er stevast voor Spijkers in een positief frame te plaatsen. Er wordt geen enkele keer gesuggereerd dat Spijkers met zijn acties een verkeerde keuze heeft gemaakt. Het gehanteerde frame maakt dat Spijkers in een sympathiek daglicht wordt gesteld, waarbij zowel zijn persoonlijke lijdensweg en slachtofferschap als zijn kennis van zaken en rechtvaardigheidsgevoel naar voren komen. Dit is ook niet zo gek, aangezien hetgeen dat hij aan de kaak stelde, zijnde ondeugdelijke landmijnen, is gaan onderdoen voor de behandeling die hem ten deel is gevallen door de Nederlandse overheid.

3.2 Argumentatie

Zoals in de inleiding van dit hoofdstuk al werd aangegeven zijn er verrassend weinig opinie- en discussieartikelen gepubliceerd over de kwestie tussen 1997 en 1999. Het gevolg hiervan is dat er

---

⁸⁷ ‘Defensie wilde medewerker gek verklaren’, *de Volkskrant* (05-07-1997).

⁸⁸ ‘Defensie-man geloosd met valse rapportage’, *Trouw* (07-07-1997); ‘Medische gegevens vervalst; Defensie biedt schikking aan in ontslagzaak’, *NRC Handelsblad* (07-07-1997); ‘Ik vertelde de weduwe alsnog de waarheid’, Ambtenaar trotseerde ‘geweld’ van Defensie’, *NRC Handelsblad* (08-07-1997).

⁸⁹ ‘Dertien jaar gemangeld door Defensie: ‘Opeens moest ik een ambtseed afleggen’, *NRC Handelsblad* (09-07-1997).

⁹⁰ ‘Ik vertelde de weduwe alsnog de waarheid’, Ambtenaar trotseerde ‘geweld’ van Defensie’, *NRC Handelsblad* (08-07-1997).

minder inhoudelijke argumenten te vinden zijn over de kwestie vergeleken met Ellsberg en Korthals Altes, aangezien nieuwsberichten voornamelijk pogen een zo objectief mogelijke beschrijving van een gebeurtenis te schetsen en voorbij te gaan aan harde waardeoordelen. De onderstaande analyse van argumenten die wel worden aangehaald blijft om deze reden beperkt, aangezien die is gebaseerd op een gering aantal opinieartikelen en een enkele ingezonden brief.

De opinieartikelen richten zich, weinig verrassend, op de wijze waarop Defensie met de zaak-Spijkers is omgegaan. In de Volkskrant wordt het argument aangehaald dat Spijkers' situatie inmiddels te vergelijken valt met die van Joseph K. in het welbekende boek van Franz Kafka *Het Proces*. Hierin raakt de hoofdpersoon, die zich onschuldig meent, verstrikt in een ondoorgrondelijk rechtssysteem waarbij de conclusie te lang op zich laat wachten. De auteur gebruikt de beeldspraak om aan te geven dat een onschuldig persoon als Spijkers, door toedoen van ambitie en "*anonimiteit binnen de bureaucratie*" van het ambtenarenbestel, zich jarenlang vervolgd ziet worden. Hierbij moet vooral worden gekeken naar de laag onder de topambtenaren en ministers, aangezien deze zich door ambitie laten verleiden tot moreel verwerpelijk gedrag. Hij haalt daarnaast aan dat de vrije pers in Nederland er mede voor zorgt dat na dertien jaar de maatschappelijk werker alsnog een schadevergoeding krijgt.⁹¹ Uit de argumenten van deze auteur is op te maken dat hij de rol van waakhond weggelegd ziet voor de pers om mensen als Spijkers bij te staan in hun strijd tegen foutief overheidshandelen.

Andere auteurs hekelen vooral de wijze waarop Defensie Spijkers psychische stoornissen toedichtte. Een persoonlijkheidsstoornis is "*een ernstig psychiatrisch ziektebeeld, dat de patiënt zijn leven lang op een breed terrein moeilijkheden geeft bij het werk en bij het leggen van relaties*". De gevolgen voor iemand die wordt gediagnostiseerd zijn groot, en dit argument draagt volgens de auteur bij aan de verwerpelijkheid van de handelingen van Defensie.⁹² Een andere auteur haalt aan dat Nederland is "*veroordeeld*" door het "*Geneva Initiative on Psychiatry, een mensenrechtenorganisatie die werd opgericht om de Russische praktijken op het gebied van psychiatrisering van politieke tegenstanders*".⁹³

De reactie van Defensie op het schandaal is volgens een auteur in Trouw mede te verklaren zijn door de "*decentralisatie van de krijgsmacht*", waardoor de "*politieke top nauwelijks meer weet wat zich op de werkvloer afspeelt*". Mensen die carrière kunnen maken "*staan dan voor de afweging welke schade ze aan de organisatie en aan zichzelf toebrengen. Dan is de keuze snel gemaakt*". De auteur prijst Spijkers bijdrage aan het streven van de politieke en militaire top, die probeert "*zijn leven te beteren en de laatste tijd meer openheid betracht*". Dit laat zien dat de acties van Spijkers

---

⁹¹ 'Straf', de Volkskrant (08-07-1997).

⁹² 'Defensie-man geloosd met valse rapportage', Trouw (07-07-1997)

⁹³ 'Wangedrag Defensie roept om enquête Kamer', Trouw (05-09-1997).

worden gezien als bevorderlijk voor transparanter openbaar bestuur binnen de krijgsmacht.⁹⁴

3.3 Conclusie

De presentatie van de klokkenluider Spijkers is eenduidig te noemen. De kwestie wordt bij lange na niet zo breed uitgemeten als bij Daniel Ellsberg het geval was. Artikelen over zijn situatie worden voornamelijk in de latere binnenlandkaternen geplaatst. Ook het gebruik van afbeeldingen laat zien dat het belang dat werd gehecht aan de zaak niet zo groot was als andersoortig nieuws.

De framing van Spijkers kent voornamelijk een positieve insteek, welke wel verschillende vormen aanneemt. Zijn persoonlijke lijdensweg en slachtofferschap wordt ingericht in de artikelen. Ook zijn kennis van zaken, vastberadenheid en zijn gevoel voor rechtvaardigheid en waarheidsvinding komen naar voren in de gehanteerde frames.

De argumenten richten zich vooral op het veroordelen van de wijze waarop Defensie is omgegaan met het schandaal. Zowel het ontslaan, de amorele acties van bureaucratie als de onterechte psychiatrische prognose worden besproken. De argumenten dienen allemaal ter steun van Spijkers' daden. In de analyse van de krantenartikelen tussen 1997 en 1999 is mij geen enkel kritisch geluid over Spijkers opgevallen. Dit was bij berichtgeving over Ellsberg en Korthals Altes wel het geval.

---

⁹⁴ 'Defensie verkramp't bij interne conflicten', *Trouw* (11-07-1997).

Conclusie

Deze studie heeft getracht een antwoord te geven op de vraag: “Hoe reageerden de Nederlandse media op de onthullingen van klokkenluiders in de publieke sector in de jaren ’70, ’80 en ’90?” Om deze vraag te beantwoorden is er gekozen voor drie deelvragen, met elk als doel een ander licht te werpen op de berichtgeving over klokkenluiders in Nederland. Er is gekeken naar de presentatievorm, de gehanteerde framing en de aangevoerde argumentatie in het de Volkskrant, NRC Handelsblad en Trouw. Een drietal klokkenluiders onder de loep genomen, elk representatief voor een decennium: Daniel Ellsberg voor de jaren ’70, Edy Korthals Altes voor de jaren ’80 en Fred Spijkers voor de jaren ’90.

De presentatie van de artikelen laat een duidelijk onderscheid zien. De kwestie-Ellsberg wordt meermaals groot uitgemeten op de voorpagina van alle drie de onderzochte dagbladen. Dit geeft aan dat alle drie de kranten het belang van de affaire inzien, en dat zij inschatten dat hun lezers hierin geïnteresseerd zijn. Het gebruik van afbeeldingen om de aandacht te trekken wordt niet geschuwd. De presentatie van artikelen over Korthals-Altes en Spijkers komen grotendeels overeen. Beiden halen de voorpagina niet of nauwelijks, worden een enkele keer verrijkt met een afbeelding en worden vooral geplaatst in de nieuws-en opiniekaternen. De internationale allure van de zaak-Ellsberg blijkt te kunnen rekenen op meer dominante publiciteit dan binnenlandse kwesties. Een andere verklaring voor deze discrepantie kan zijn dat klokkenluiderszaken een relatief nieuw fenomeen waren in de jaren ’70, wat de nieuwsaarde vergrootte.

De analyse van framing van klokkenluiders brengt een interessante ontwikkeling aan het licht. Ellsberg wordt aan het begin van de affaire nog geportretteerd als een “documentendief”. Dit maakt later plaats voor een ietwat genuanceerdere wijze van representatie. Het NRC Handelsblad wijkt af van de Volkskrant en Trouw, aangezien zij afzien van het gebruik van wetenschappelijke titels en Ellsbergs standpunten karikaturiseren. Framing in artikelen over Korthals Altes laat een duidelijke tweedeling zien. Enerzijds wordt de ambassadeur gewaardeerd voor het feit dat hij zijn nek uitsteekt voor wat hij goed dunkt, anderzijds schilderen critici hem af als dramatisch, emotioneel en onkundig. De frames die gebruikt worden om Spijkers weer te geven zijn gespeend van enig kritisch geluid. Zijn slachtofferschap, vastberadenheid en voorliefde voor de waarheid komen meermaals terug.

Uit de analyses kan worden opgemaakt dat de wijze waarop klokkenluiders in de Nederlandse media worden geframed, onderhevig is geweest aan een ontwikkeling. Waar Ellsberg meermaals kritisch wordt bejegend door Nederlandse opiniemakers en journalisten, is bij Korthals Altes te zien dat steun vanuit het maatschappelijk middenveld (hoogleraren, krantlezers, columnisten) mondiger stelling neemt in het publieke debat en de offers van de klokkenluider onderstreept. Bij Spijkers is deze ontwikkeling nog verder doorgegaan, aangezien een positief frame

de nieuwe norm blijkt. Waar de waardering voor klokkenluiders in de jaren '70 in Nederland nog gering blijkt, is deze niet meer weg te denken in de jaren '90.

Ook de analyse van de argumenten die worden gegeven om handelingen van klokkenluiders op waarde te schatten geven blijkt van een groeiende omarming. In de jaren '70 ziet een deel van de opiniemakers de waarde in van de onthullingen, welke de openbaarheid van democratisch bestuur ten goede komen. Toch wordt ook afgevraagd of de gevolgen van Ellsbergs acties wel bijdragen aan een constructieve oplossing voor problemen. In de zaak-Korthals Altes blijkt dat vooral conservatieve NRC-columnisten zich afvragen of diens oproep tot gehoorzaamheid wel zo wenselijk is. Trouw-columnisten en lezers laten zich echter positief uit over deze aansporing: zij vinden net als Korthals Altes dat het een ambtenaar siert als hij ingaat tegen volgens hem onjuist beleid. De argumenten die in de zaak-Spijkers vooral worden aangehaald, hebben allen te maken met de verwerpelijke wijze waarop Defensie met hem is omgegaan. Vanuit elke krant kan Spijkers rekenen op begrip en steun voor zijn netelige positie. Op het gebied van argumentatie is eenzelfde ontwikkeling te bemerken als bij framing. Voorstanders van klokkenluiders voelen zich naarmate de decennia voortschrijven steeds meer gesterkt in hun positie.

De doelstelling van dit onderzoek was om het theoretische concept 'waakhond-democratie', gemunt door de politicoloog John Keane, te gebruiken om te reflecteren op de Nederlandse omgang met klokkenluiders en de democratieopvattingen die hieraan ten grondslag liggen. Keane suggereert immers dat de media een zeer belangrijke rol spelen in de ontwikkeling van deze democratieopvatting. Daarnaast stelt hij dat de opkomst van een waakhond-democratie een universele ontwikkeling is in de westerse wereld na 1945. Klokkenluiders zijn een goed voorbeeld van controle op de overheid van onderaf.

Hoewel dit bachelorwerkstuk niet de ambitie heeft om Keane's theorie te toetsen of te weerleggen, kan er toch een reflectie worden gegeven op de toepasselijkheid van de waakhond-democratie op de Nederlandse casus. Al in de jaren '70 is te zien dat Nederlandse auteurs de openbaarmaking van de *Pentagon Papers* zien als een heilzame daad. Er wordt een belangrijke rol gezien voor de pers, die de overheid blijft controleren en hiermee machtsmisbruik kan beperken. Toch geeft de vrij negatieve opvatting van Ellsberg als aanstichter blijk van het feit dat deze democratieopvatting nog niet zo eenduidig is als Keane wellicht zou verwachten. De waakhond-democratie staat in de kinderschoenen.

In de jaren '80 blijkt de waardering voor klokkenluiders te zijn gegroeid. Korthals Altes kan op steun rekenen vanuit het maatschappelijk middenveld. Zij zien de waarde in van een 'insider' die uit de school klappt over zaken die volgens hem onwenselijk zijn. Hoewel er nog steeds kritiek wordt gegeven op zijn klokkenluidersacties, blijkt de steun voor klokkenluiders aan sympathie te hebben gewonnen. Korthals Altes zelf kan tevens worden gezien als een gelover in de waakhond-democratie:

hij roept immers op tot ongehoorzaamheid in sectoren als de media, industrie, politiek en het ambtenarenapparaat. De steun waar deze oproep op kan rekenen geeft blijk van een steeds sterker wordende waakhond-democratie in Nederland.

In de jaren '90 lijkt de waakhond-democratie in Nederland steeds meer tot wasdom te komen. Er is geen kritische noot te bekennen over de klokkenluidersdaden van Spijkers. De kritiek richt zich voornamelijk op de geheimhouding en het voorliegen vanuit overheidsorganen, en het monddood proberen te maken van iemand die strijdt voor openbaarheid. Spijkers krijgt steun vanuit verschillende hoeken van het maatschappelijk middenveld, die allen zijn opoffering waarderen.

Op basis van dit verrichtte onderzoek is te concluderen dat de opvatting van de waakhond-democratie inderdaad voet aan de grond begint te krijgen in de periode 1970-1999. Dit gaat echter niet zonder slag of stoot: menig kritisch geluid komt voorbij. Vooral in de jaren '80 en '90 zijn pleidooien op te merken die de waakhond-democratie aanprijzen. Dit is echter later dan Keane zou verwachten, en betekent dat er wellicht een kleine kanttekening geplaatst moet worden bij de universaliteit van zijn theorie.

Het is waardevol om Keane's concept toe te passen op individuele landen. Hiermee kan tot een meer volledig begrip van de ontwikkeling van de waakhond-democratie worden gekomen. Meer onderzoek is echter noodzakelijk om een volledig beeld te geven van diens ontwikkeling in Nederland. Toekomstig onderzoek zou zich tevens kunnen richten op de representatie van andere klokkenluiders. Er zijn immers meerdere voorbeelden van Nederlandse klokkenluiders in de jaren '80 en '90. Daarnaast zou onderzoek naar de representatie van klokkenluiders in de 21ste eeuw een waardevolle toevoeging zijn. Hiermee kan een completer beeld gegeven worden van hoe Nederlanders stonden tegenover klokkenluiders en de ontwikkelingen die hierin te bemerken zijn. De ontwikkeling stopt immers niet in 1999.

Literatuurlijst

- 'Kamer wil geld en bedankje voor klokkenluider Bos', *de Volkskrant* (14 juni 2004).
- Ankersmit, F. R., *Political representation* (Stanford: Stanford University Press 2002).
- Avery, James M., 'Videomalaise or Virtuous Circle?', *The International Journal of Press/Politics* 14 (2009) 410–433 <doi:10.1177/1940161209336224>.
- Bakker, Piet, 'Voorbij de gouden eeuw: De onzekere toekomst van de krant', in: Jo Bardoel en Huub Wijfjes ed., *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2015) 77-97.
- Bovens, Mark, 'Bescherming van klokkeluiders', *Beleid en Maatschappij* (1987) 160–171.
- , en Anchrit Wille, 'Deciphering the Dutch drop: ten explanations for decreasing political trust in The Netherlands', *International Review of Administrative Sciences* 74 (2008) 283–305 <doi:10.1177/0020852308091135>.
- Brown, A. J., Wim Vandekerckhove en Sulette Dreyfus, 'The relationship between transparency, whistleblowing, and public trust', in: *Research Handbook on Transparency* (Edward Elgar Publishing) 30–58 <doi:10.4337/9781781007945.00008>.
- Feenstra, Ramón A., 'Democracy in the Age of New Media Galaxy', *Veritas* 57 (2012) 112–127.
- Flügel-Martinsen, Oliver, e.a. ed., *Pierre Rosanvallon's Political Thought* (Bielefeld: Bielefeld Univers 2018) <doi:10.14361/9783839446522>.
- Gijsenbergh, Joris, 'Klokkenluiders, Compliance en cultuur', *Tijdschrift voor Compliance* (2019) 119–124.
- Harbers, Frank, 'De revanche van de subjectieve ervaring: Personalisering in de geschreven journalistiek', in: Jo Bardoel en Huub Wijfjes ed., *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2015) 123-141.
- Huberts, L. W. J. C., en K. Lasthuizen, 'Spijkers verdient meer dan eerherstel', *de Volkskrant* (8 januari 2011).
- Keane, John, 'Monitory Democracy? The Secret History of Democracy since 1945', in: *The Secret History of Democracy* (London: Palgrave Macmillan UK 2011) 204–218 <doi:10.1057/9780230299467_15>.
- , *The life and death of democracy* (Londen: Simon & Schuster 2009).

- Kleinnijenhuis, Jan, e.a., 'Gevaren van medialogica voor de democratie?', in: Remieg Aerts en Peter de Goede ed., *Omstreden democratie* (Amsterdam: Uitgeverij Boom 2013) 111–130.
- Marres, Noortje, 'Beter productief wantrouwen dan misplaatst vertrouwen. Over de politieke verdiensten van media affaires', *Krisis* 4 (2003) 36–52.
- Meer, Tom van der, *Niet de kiezer is gek* (Houten: Spectrum 2017).
- Meurs, Wim van, *Never mind the gap : Comparison in political history* (2018) 14.
- Mistry, Kaeten, 'A Transnational Protest against the National Security State: Whistle-Blowing, Philip Agee, and Networks of Dissent', *Journal of American History* 106 (2019) 362–389 <doi:10.1093/jahist/jaz345>.
- Moran, Christopher, 'Turning Against the CIA : Whistleblowers During the 'Time of Troubles'', *History* 100 (2015) 251–274 <doi:10.1111/1468-229X.12099>.
- Newton, Kenneth, 'Mass Media Effects: Mobilization or Media Malaise?', *British Journal of Political Science* 29 (1999) 577–599.
- , 'May the weak force be with you: The power of the mass media in modern politics', *European Journal of Political Research* 45 (2006) 209–234 <doi:10.1111/j.1475-6765.2006.00296.x>.
- Nijeboer, Alexander, *Een man tegen de staat* (Breda: Papieren Tijger 2006),
- Romani, Stefani Georgia, *Held of crimineel? Mediaframing rondom Edward Snowden* (Universiteit Leiden, 2015).
- Rosanvallon, Pierre, *Counter-democracy : politics in an age of distrust* (Cambridge: Cambridge Univeristy Press 2008).
- Schmitter, Philippe C., Donatella della Porta en Mark E. Warren, 'Review: Democracy and Distrust: A Discussion of Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust', *Perspectives on Politics* 8 (2010) 887–895.
- Schoorl, John, 'Klokkenluider eindigt in camper', *de Volkskrant* (26 oktober 2007).
- Schudson, Michael, *The Rise of the Right to Know* (2015) <doi:10.4159/9780674915787>.
- Uslaner, Eric M. ed., *The Oxford Handbook of Social and Political Trust* 1 (Oxford University Press 2017) <doi:10.1093/oxfordhb/9780190274801.001.0001>.
- Vance, William R., 'Silencing Opponents of War', in: Bud Schultz en Ruth Schultz ed., *The price of dissent : testimonies to political repression in America* (Berkeley: University of California Press

2001) 328–339.

Vries, T. de, 'The 1967 Central Intelligence Agency Scandal: Catalyst in a Transforming Relationship between State and People', *Journal of American History* 98 (2012) 1075–1092 <doi:10.1093/jahist/jar563>.

Wahl-Jorgensen, Karin, en Joanne Hunt, 'Journalism, accountability and the possibilities for structural critique: A case study of coverage of whistleblowing', *Journalism: Theory, Practice & Criticism* 13 (2012) 399–416 <doi:10.1177/1464884912439135>.

Zmerli, Sonja, en Tom van der Meer ed., *Handbook on Political Trust* (Northampton: Edward Elgar 2017).

Primaire bronnen:

Daniel Ellsberg:

“Beslissing op eigen initiatief”: Ellsberg gaf documenten’, *de Volkskrant* (29 juni 1971).

‘De Amerikaanse persbreidel scheidt een nieuw precedent’, *NRC Handelsblad* (25 juni 1971).

‘Ellsberg komt zichzelf aangeven’, *NRC Handelsblad* (28 juni 1971).

‘Ellsberg zal zich vandaag aangeven: FBI maakt jacht op man van geheime documenten’, *Trouw* (28 juni 1971).

‘Hoogerechtshof VS wacht nog met uitspraak’, *NRC Handelsblad* (29 juni 1971).

‘Kan de waarheid gestolen worden?’, *NRC Handelsblad* (31 juli 1971).

‘Laird: actie tegen Vietnambestuurder’, *NRC Handelsblad* (15 juni 1971).

‘New York Times en de wet’, *NRC Handelsblad* (18 juni 1971).

‘New York Times mag nog niet publiceren’, *Trouw* (21 juni 1971).

‘New York Times wil document houden’, *de Volkskrant* (18 juni 1971).

‘Onthuller Ellsberg op borgtocht vrij’, *Trouw* (29 juni 1971).

‘Pentagon boos over onthullingen’, *Trouw* (15 juni 1971).

‘Politiek falen’, *NRC Handelsblad* (16 juni 1971).

‘Times kreeg rapport van oud-ambtenaar’, *Trouw* (18 juni 1971).

‘Verandering Vietnambestuurder’, *NRC Handelsblad* (05 juli 1971).

Edy Korthals Altes:

‘Afhandelen van de post’, *NRC Handelsblad* (01 oktober 1985).

‘Ambassadeur in Spanje neemt vervroegd ontslag’, *NRC Handelsblad* (07-04-1986).

‘Ambassadeur neemt ontslag uit onvrede met wapenwedloop’, *de Volkskrant* (07-04-1986).

‘Buitenlandse Zaken neemt afstand van Trouw-artikel ambassadeur Korthals Altes’, *Trouw* (04 september 1985).

‘De ambassadeur en de particulier’, *NRC Handelsblad* (25 juli 1986).

'Dient of bedreigt Star Wars de vrede', *Trouw* (31 augustus 1985).

'E. Korthals Altes bepleit ander defensiebeleid: Opgestapte diplomaat heeft het druk als vredesactivist', *de Volkskrant* (04 september 1986).

'Een nieuwe constellatie aan het vredesfront?', *Trouw* (15 augustus 1986).

'Hartekreet van een ambassadeur: discussie', *NRC Handelsblad* (25 september 1985).

'Hartekreet van een ambassadeur', *NRC Handelsblad* (03 september 1985).

'Ik kies voor het leven, en niet voor de dood: de ommekeer van ex-ambassadeur Edy Korthals Altes', *NRC Handelsblad* (16 juli 1986).

'Spiegel voorgehouden door een particulier', *NRC Handelsblad* (08 augustus 1986).

'Star Wars: een ondiplomatieke visie', *Trouw* (19 september 1985).

'Star Wars', *Trouw* (07 september 1985).

Fred Spijkers:

'Defensie verkrampd bij interne conflicten', *Trouw* (11-07-1997).

'Defensie weigert eerherstel oud-werknemer', *de Volkskrant* (05-09-1997).

'Defensie wilde medewerker gek verklaren', *de Volkskrant* (05-07-1997).

'Defensie-man geloosd met valse rapportage', *Trouw* (07-07-1997).

'Dertien jaar gemangeld door Defensie: 'Opeens moest ik een ambtseed afleggen', *NRC Handelsblad* (09-07-1997).

'Door foute mijnen acht doden: 'Defensie bleef jarenlang afgekeurd explosief gebruiken', *Trouw* (09-07-1997).

'Ik vertelde de weduwe alsnog de waarheid'; Ambtenaar trotseerde 'geweld' van Defensie', *NRC Handelsblad* (08-07-1997).

'Ministerie reageert verkrampd op dossier Spijkers', *NRC Handelsblad* (12-07-1997).

'Nabestaanden geschoffeerd'; Gesprek met F. Spijkers', *NRC Handelsblad* (01-06-1999).

'Spijkers: Defensie verlaagt eenzijdig het afkoopbod', *Trouw* (12-07-1997).

'Spijkers', *Trouw* (29-10-1999).

'Straf', *de Volkskrant* (08-07-1997).

'Wangedrag Defensie roept om enquête Kamer', *Trouw* (05-09-1997).

'Wangedrag Defensie roept om enquête Kamer', *Trouw* (05-09-1997).

'Weduwe omgekomen munitiedeskundige niet tevreden met knieval Voorhoeve: 'Ik blijf vechten voor de rehabilitatie van Rob', *de Volkskrant* (11-07-1997).

'Medische gegevens vervalst; Defensie biedt schikking aan in ontslagzaak', *NRC Handelsblad* (07-07-1997).